

Ксенія Токарева,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри конституційного і
адміністративного права
Юридичного факультету Національного
авіаційного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Досліджено напрями забезпечення інформаційних прав людини в соціальних мережах на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства. Встановлено, що інформація стала чинником стабільного розвитку суспільства, яке отримує, використовує і поширює інформацію. На підставі аналізу сучасних думок вчених виокремлено інформаційні права, які потребують окремих підходів до забезпечення у соціальних мережах. Наголошено на тому, що забезпечення інформаційних прав людини у соціальних мережах повинно здійснюватися на законодавчому рівні з урахуванням технічних особливостей функціонування інформаційно-комунікаційних технологій. До основних напрямків забезпечення віднесено: встановлення посиленних стандартів технічного і правового захисту персональних даних, розширення обов'язків власників соціальних мереж у сфері гарантування безпеки даних, встановлення відповідальності за порушення встановлених вимог та ін.

Ключові слова: інформація, інформаційні права, право на інформацію, соціальні мережі, інформаційна безпека, інформаційне суспільство.

Токарева К.

Ensuring human information rights in social networks

In the light of globalization processes, issues related to information security and protection are becoming more and more relevant. Information technologies are developing faster than the legal regulation of various information resources. The problem of determining specific informational rights in social networks and the ways of ensuring them require innovative approaches, taking into account the peculiarities of the functioning of such networks and the process of carrying out communications within them. Ensuring human and citizen rights on the Internet has become the newest indicator of a democratic state, so this issue remains open for further research. The purpose of the article is to research directions for ensuring human information rights in social networks at the current stage of information society development. It has been established that information has become a factor in the stable development of a society that receives, uses and distributes information.

On the basis of the analysis of modern opinions of scientists, informational rights that require separate approaches to provision in social networks are singled out. Among them: the right to freedom of expression of views, thoughts and speech, as well as free use and dissemination of information; the right to protection of personal information, as well as to know during the period of information collection (before the start of its use), what information about a person and for what purpose is collected, how, by whom and for what purpose it is used, transferred or distributed; the right to an information space free from materials that pose a threat to the physical, intellectual, moral and psychological state of a person and others.

It is emphasized that the provision of human informational rights in social networks should be carried out at the legislative level, taking into account the technical features of the functioning of information and communication technologies. The main directions of provision include: establishment of enhanced standards of technical and legal protection of personal data, expansion of the responsibilities of social network owners in the field of data security, establishment of responsibility for violations of established requirements, expansion of ways to protect intellectual property rights on the Internet and introduction of strict filtering restrictions information space in social networks for certain groups of people.

Keywords: information, information rights, right to information, social networks, information security, information society.

Постановка проблеми. За умов глобалізаційних процесів усе більшої актуальності набувають питання, пов'язані з безпекою та захистом інформації. Інформаційні технології розвиваються швидше, аніж правове регулювання різноманітних інформаційних ресурсів. Соціальні мережі – найбільш відвідувані Інтернет-ресурси у світі. Проблема визначення конкретних інформаційних прав у соціальних мережах та шляхів їх забезпечення потребують інноваційних підходів з урахуванням особливостей функціонування таких мереж і процесу здійснення комунікацій у них. Забезпечення прав людини і громадянина в мережі Інтернет стало новітнім показником демократичної держави, тож це питання все ще відкрите для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційні права людини стали предметом праць таких науковців, як Ж. П. Вірна, А. І. Марущак, І. В. Алексеєнко, Н. І. Ткачук, В. Вітів, О. О. Тихомиров, О. М. Селезньова, В. В. Ткаченко, Л. К. Орел та інших. Водночас доступність соціальних мереж зумовлює вразливість людини до нових викликів і загроз інформаційній безпеці, що потребує наукового аналізу та виявлення напрямів ефективного забезпечення інформаційних прав у соціальних мережах.

Мета статті – дослідження напрямів забезпечення інформаційних прав людини в соціальних мережах на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співвідношення свободи і відповідальності, прав і обов'язків у відносинах між людиною і державою неможливе без інформаційного забезпечення. Інформаційні права мають як фактичні правові, так і загальносуспільні наслідки: інформаційні права та свободи людини допомагають забезпечити оптимальні форми відносин між людиною та державою. Свобода думки, свобода слова, масової інформації та право на доступ до інформації від органів державної влади гарантують можливість людини мати переконання та не піддаватися дискримінації, висловлювати свою думку та доносити її іншим, обстоювати ідеї та впливати на їх облік, контролювати функціонування політичних інститутів та організацій [1, с. 211].

Щодо розуміння інформаційних прав людини, то найбільшу підтримку в сучасній юридичній літературі отримав підхід А. І. Марущака, який трактує інформаційні права як «гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації» [2, с. 26]. Перспективами розвитку нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян науковець вважає закріплення права людини на інформаційну безпеку, зокрема в частині захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, яка використовується, від негативних інформаційних впливів. У контексті дослідження вважаємо інформаційну безпеку в соціальних мережах новітнім і найбільш вагомим правом кожної людини, забезпечення якого має співвідноситися з відповідними загрозами, у т. ч. технічного характеру, які удосконалюються швидше, аніж правове регулювання або технічний захист інформації.

В. Д. Чорна та І. В. Алексеєнко під інформаційними правами розуміють сукупність можливостей кожної особи на доступ до інформації, можливість отримувати, використовувати, поширювати, коментувати певну інформацію; спілкуватися в мережі Інтернет [3, с. 211]. Конкретизоване визначення інформаційних прав надає Н. І. Ткачук, а саме: «це гарантовані державою можливості особи задовольняти свої потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації, комунікаційні права, право на безпечне інформаційне середовище тощо, які гуртуються на відповідних фундаментальних правах людини» [4, с. 28].

Серед чинників, які дають змогу виокремити інформаційні права людини в четверте покоління прав, є нова парадигма інформаційної свободи: розвиток і поширення інформаційно-технологічних технологій, становлення глобального інформаційного простору, перехід до нових форм соціально-економічного ладу; зміни політичних процесів (країн з інформаційним суспільством); необхідність забезпечення самостійності дій та вибору правомірної поведінки особи на основі рівного доступу до інформації, захисту від неповної, негативної інформації та захисту від розповсюдження персональних відомостей про особу тощо [5, с. 25].

Юридична наука наразі сформувала дві позиції щодо змісту інформаційних прав. Перша полягає у тому, що поняття інформаційних прав людини ширше за змістом, ніж право на інформацію, та охоплює як право на інформацію, так і право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Протилежна думка полягає у тому, що право на інформацію та інформаційні права людини своєрідно ототожнюються, ґрунтуючись на сучасному сприйнятті права на інформацію крізь призму науки інформаційного права – як універсального конституційного права людини, що містить у собі комплекс інформаційних можливостей, які загалом становлять зміст інформаційних прав людини [6, с. 389].

Ми поділяємо думки вчених першого підходу і погоджуємося з О. М. Селезньовою, згідно з думкою якої право на інформацію вужче, ніж зміст поняття «інформаційні права». Класифікуючи інформаційні права за різноманітними критеріями, науковець виокремлює такі їхні види: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання та поширення інформації; право вільного доступу до інформації про стан довкілля; право ознайомлення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; право свободи думки і слова; право судового захисту інформаційних прав; право на свободу друку; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення та інші [7, с. 12].

Згідно з нормами цивільного законодавства, О. С. Кізлова виокремлює такі інформаційні права, як: збирання інформації, тобто надану законом можливість набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації фізичними особами; використання інформації, тобто можливість задовольняти свої інформаційні потреби будь-яким незабороненим чинним законодавством способом тощо [8, с. 455-456].

Водночас В. В. Ткаченко виокремлює такі інформаційні права людини і громадянина, як: право на інформацію, право на захист інформації про приватне життя, право на комунікацію [9, с. 233].

Р. Б. Тополевський до новітніх інформаційних прав відносить: право на інформацію (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію); право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо; право отримувати, використовувати, поширювати інформацію; право на приватність, захист персональних даних та право на ідентичність; право на доступ до публічної інформації; право на доступ до Інтернету; «цифрові» права, спрямовані на обмеження сваволі держави в «цифровому» середовищі [10, с. 168–169].

Враховуючи постійний розвиток інформаційних відносин, поглиблення значення інформації для суспільства, розширення меж інформаційного суспільства, його ознак і сфер, прогнозованим є розширення переліку інформаційних прав, яке досі не відображено в універсальному вигляді у вітчизняній нормативно-правовій базі.

Так, О. О. Тихомиров правами, які не мають досконалого механізму захисту, називає право на інформаційну безпеку, право на інформаційний суверенітет, право на свободу думки, яке порушується інформаційними технологіями чи маніпулюванням свідомості [6, с. 107–108]. У контексті дослідження інформаційних прав юридичних осіб Л. К. Орел виокремлює такі права, як немайнові права на інформацію, права на таємницю, в тому числі комерційну, нотаріальну, адвокатську та службову [11, с. 3]. Таким чином, перелік інформаційних прав людини і громадянина невичерпний і перебуває на етапі формування й становлення. Водночас сфера використання соціальних мереж як сучасного феномена інформаційного суспільства зумовлює виникнення специфічних вимог до забезпечення інформаційних прав.

У мережі Інтернет існує необмежена кількість соціальних мереж, які популярні серед величезної кількості людей з різними цінностями, цілями, інтересами та потребами. Сучасна людина вже не уявляє свого життя без підключення до певної соціальної мережі, яка допомагає не тільки проводити вільний час, а й досягати комерційної мети або сприяти всебічному розвитку. Водночас стрімкий розвиток соціальних мереж і нових інструментів збору персональних даних актуалізував потребу в якісній охороні та захисті прав людини, недоторканості її приватного життя.

Соціальні мережі розглядають:

- з технологічного підходу: як спеціальне програмне забезпечення, платформу, сервіс;
- із соціологічного підходу: як особливу соціальну структуру на базі певного сайту, яка ґрунтується на взаємозв'язках між учасниками або їх взаємних інтересах [12, с. 96];
- як засіб масової інформації, який становить спеціальний канал медіакомунікації, організацію з широким аудиторним колом споживачів, необмежених кордонами, що функціонує тільки за допомогою мережі Інтернет та додаткових «засобів-приймачів» і є джерелом реалізації багатьох конституційних прав [13, с. 127].

Соціальні мережі змінили своє функціональне призначення від надання можливостей для полегшення комунікації до реалізації засад демократичного суспільства. Вони існують завдяки взаємному обміну інформаційними ресурсами між різними індивідами. На сьогодні за допомогою соціальних мереж забезпечується доступ до інформації, створюються певні суспільні групи та об'єднання, а окремі громадяни координуються для прийняття важливих суспільно значущих рішень або здійснення впливу на процес прийняття таких рішень державою.

З огляду на розуміння сучасних інформаційних прав людини і громадянина та призначення і змістового наповнення соціальних мереж, на нашу думку, доцільно виокремити такі права, забезпечення яких у соціальних мережах потребує окремої уваги: право на вільне отримання інформації; право на свободу вираження поглядів, думки і слова, а також вільне використання і поширення інформації; право на захист персональної інформації, а також знати у період збирання інформації (до початку її використання), які відомості про особу та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються; право на таємницю листування; захист прав інтелектуальної власності; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, які становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану особи; право на судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї, вимагати вилучення будь-якої інформації, на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Інформаційні права не є абсолютними, а їх обмеження передбачені нормами національного законодавства. Так, право на таємницю листування, у т. ч. в соціальній мережі, може бути обмежене судом з метою запобігання злочину, для встановлення істини під час кримінального розслідування, за умови, що іншими способами отримати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України). В інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту, прав людини, для охорони здоров'я населення, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя можуть бути порушені права на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, а також право на свободу вираження поглядів, свободу думки і слова (ст.ст. 32, 34 Конституції України) [14].

Щодо права на вільне отримання інформації, то його слід вважати таким, що реалізовується у соціальних мережах повною мірою, оскільки користувачам доступний необмежений масив інформації. Водночас існують випадки, за яких це право обмежується, проте не на законодавчому, а локальному рівні. Так, наприклад для неповнолітніх осіб наповнення соціальних мереж може бути обмежено завдяки встановленню «батьківського контролю». Окрема спільнота може обмежити свої інформаційні ресурси від конкретних користувачів за порушення внутрішніх правил такої спільноти. За аналогією, конкретна особа може обмежити доступ до власної інформації (профіля, акаунта, дописів тощо) іншій особі з особистісних мотивів.

Наявність цих обмежень пояснюється політикою вільного використання соціальних мереж та запобіганням настанню негативних наслідків вільного отримання тієї чи іншої інформації конкретною особою. З технічної точки зору такі обмеження легко обійти і такі випадки не потребують законодавчого врегулювання, тоді як обмеження вільного отримання інформації неповнолітніми потребує окремого підходу. Це перекликається із правом на інформаційний простір, вільний від матеріалів, які становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану особи. Враховуючи фізіологічні та психічні особливості дітей, обмеження вільного отримання ними шкідливої інформації в соціальних мережах і водночас створення безпечного інформаційного простору потребує чітких механізмів, таких як обов'язок користувачів та власників соціальних мереж позначати вікові обмеження тієї чи іншої інформації та нести відповідальність за порушення цього обов'язку.

Щодо права на свободу вираження поглядів, думки і слова, а також вільне використання і поширення інформації, то у соціальних мережах воно співвідноситься із правами інтелектуальної власності. Забезпечення права на свободу вираження поглядів у соціальних мережах відбувається шляхом заборони цензури в Інтернеті. Водночас на локальному рівні користувачі можуть обмежувати один іншого на підставі нетолерантності і образливості висловлювань. Вказане право може обмежуватися шляхом настання для користувача цивільної відповідальності у випадку завдання шкоди репутації чи порушення авторських прав. На сьогодні в рамках гарантування інформаційної безпеки як важливої складової національної безпеки дописи у соціальних мережах, які містять заклики до співпраці з державою-агресором, розцінюються не як вільне вираження поглядів, а як підстава для кримінальної відповідальності.

Захист персональних даних у соціальних мережах – це найбільш актуальне питання, яке потребує рівноцінно як правового, так і технічного вирішення. Одним із шляхів врегулювання цього питання є встановлення обов'язків власника соціальної мережі володіти потужними засобами технічного характеру для зберігання великого обсягу даних, належно ознайомлювати користувачів із метою і процесом збору та обробки даних, а також відповідальності за несумлінне поводження з такими даними, що призвело до завдання матеріальної і моральної шкоди користувачам.

Висновки. Інформація стала чинником стабільного розвитку суспільства, яке отримує, використовує і поширює інформацію. Забезпечення інформаційних прав людини у соціальних мережах повинно здійснюватися на правовому рівні з урахуванням технічних особливостей функціонування інформаційно-комунікаційних технологій. До основних напрямків забезпечення належать такі: встановлення посиленних стандартів технічного й правового захисту персональних даних, розширення обов'язків власників соціальних мереж у сфері гарантування безпеки даних, встановлення відповідальності за порушення вимог, розширення шляхів захисту права інтелектуальної власності в Інтернеті та запровадження суворих обмежень з фільтрування інформаційного простору у соціальних мережах для окремих соціальних груп.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж. П. Інформаційні права і свобода в структурі правового статусу сучасної людини. Особистісне зростання: теорія і практика: зб. наук. праць IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.). Житомир, 2020. С. 210–213.
2. Марущак А. І. Визначення поняття «інформаційні права людини». Інформація і право. 2011. № 2 (2). С. 21–26.
3. Чорна В. Д., Алексеєнко І. В. Інформаційні права людини в Україні: проблематика правового визначення. Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 грудня 2021 р.) Київ-Одеса: Фенікс, 2021. С. 210–214.
4. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. Інформація і право. 2018. № 2(25). С. 17–30.
5. Вітів В. Інформаційні права як складова четвертого покоління прав людини. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. № 6. С. 22–26.
6. Тихомиров О. О. Інформаційні права людини: до проблеми правового визначення. Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 березня 2018 р.). Київ, 2018. С. 384–387.
7. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. Інформація і право. 2019. № 3(30). С. 9–15.
8. Кізлова О. С. Інформаційні права особи в інформаційному суспільстві. Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 453–457.
9. Ткаченко В. В. Інформаційні права людини і громадянина в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 231–234.
10. Тополевський Р. Б. Інформаційні права в постіндустріальному суспільстві: поняття та зміст. Київський часопис права. 2021. № 3. С. 39–43.
11. Орел Л. К. Інформаційні права юридичних осіб: монографія. Київ : Інтерсервіс, 2016. 160 с.
12. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. Технологія і техніка друкарства. 2017. Вип. 3(57). С. 93–100.
13. Чалабієва М. Поняття соціальних мереж як особливого виду електронних засобів масової інформації. Молодий вчений. 2019. № 8 (72). С. 125–129.
14. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141.

References

1. Virna, Zh. P. (2020). Informatsiini prava i svoboda v strukturі pravovoho statusu suchasnoi liudyny [Information rights and freedom in the structure of the legal status of a modern person]. *Osobystisne zrostannia: teoriia i praktyka – Personal growth: theory and practice: Proceedings of 4th International scientific and practical Internet conference*, Zhytomyr, 210-113 [in Ukrainian].
2. Marushchak, A. I. (2011). Vyznachennia poniattia «informatsiini prava liudyny» [Definition of the concept of «human information rights»]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2(2), 21-26 [in Ukrainian].
3. Chorna, V. D. & Aliksieienko, I. V. (2021). Informatsiini prava liudyny v Ukraini: problematyka pravovoho vyznachennia [Human information rights in Ukraine: problems of legal definition]. *Sotsialna i tsyfrova transformatsiia: teoretychni ta praktychni problemy pravovoho rehulivannia – Social and digital transformation: theoretical and practical problems of legal regulation: Proceedings of All-Ukrainian scientific and practical conference*, Kyiv-Odesa: Feniks, 210-214 [in Ukrainian].

4. Tkachuk, N.I. (2018). Informatsiini prava i svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini: vyznachennia terminiv, spivvidnoshennia poniat [Informational rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine: definition of terms, correlation of concepts]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2(25), 17-30 [in Ukrainian].
5. Vitiv, V. (2016). Informatsiini prava yak skladova chetvertoho pokolinnia prav liudyny [Information rights as a component of the fourth generation of human rights]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 22-26 [in Ukrainian].
6. Tykhomyrov, O. O. (2018). Informatsiini prava liudyny: do problemy pravovoho vyznachennia [Human information rights: to the problem of legal definition]. *Stan dotrymanna prav liudyny v umovakh suchasnosti: teoretychni ta praktychni aspekty – The state of observance of human rights in modern conditions: theoretical and practical aspects: Proceedings of VIII All-Ukrainian scientific and practical conference*, 384-387 [in Ukrainian].
7. Seleznova, O. M. (2019). Informatsiini prava: teoretychni ta systemni polozhennia [Information rights: theoretical and systemic provisions]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 3(30), 9-15 [in Ukrainian].
8. Kizlova, O. S. (2019). Informatsiini prava osoby v informatsiinomu suspilstvi [Information rights of a person in the information society]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy – Legal life of modern Ukraine: Proceedings of International scientific and practical conference*. Odesa: VD «Helvetyka», 453-457 [in Ukrainian].
9. Tkachenko, V. V. (2016). Informatsiini prava liudyny i hromadianyna v Ukraini [Information rights of a person and a citizen in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 231-234 [in Ukrainian].
10. Topolevskiy, R. B. (2021). Informatsiini prava v postindustrialnomu suspilstvi: poniattia ta zmist [Information rights in the post-industrial society: concepts and content]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, 3, 39-43 [in Ukrainian].
11. Orel, L. K. (2016). *Informatsiini prava yurydychnykh osib [Information rights of legal entities]*. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].
12. Hryhorova, Z. V. (2017). Novi media, sotsialni media, sotsialni merezhi – iierarkhiia informatsiinoho prostoru [New media, social media, social networks – the hierarchy of the information space]. *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva – Printing technology and technique*, 3(57), 93-100 [in Ukrainian].
13. Chalabiiieva, M. (2019). Poniattia sotsialnykh merezh yak osoblyvoho vydu elektronnykh zasobiv masovoi informatsii [The concept of social networks as a special type of electronic media]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 8 (72), 125-129 [in Ukrainian].
14. Konstytutsiia Ukrainy [Конституція України]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.12.2022.